

MAHKEME-İ ŞER'İYYE VE MECELLE
PROJESİ ÖZELİNDE
RUSYA MÜSLÜMANLARININ
İSLAM HUKUKU FAALİYETLERİ
(1788-1918)

Dr. Kibar KARADENİZ

Kibar KARADENİZ, Dr.

1969'da Trabzon Sürmene'de dünyaya geldi. 1987 yılında Sürmene İmam-Hatip Lisesi'nden, 1994'de Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi'den ve 2006'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2009'da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Bilim Dalında yaptığı *"Bağımlılık Yapan Maddelerin İslam Hukuk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi"* adlı çalışmayla Yüksek Lisans, 2022 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Bilim Dalında *"Mahkeme-i Şer'iyeye ve Mecelle Projesi Özelinde Rusya Müslümanlarının İslam Hukuku Faaliyetleri (1788-1918)"* konulu çalışmayla da doktora eğitimini tamamladı.

1988 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Trabzon Sürmene'de İmam-Hatip olarak görev safahatına başladı. 1996'da 247. Kısa Dönem olarak askerliğini yaptı. 2004-2014 yılları arasında Ankara Çankaya'da Müezzin-Kayyım ve İmam-Hatip olarak görev yaptı. 2014 yılında Rize Cezaevi Vaizi olarak atandı. 2014-2018 yılları arası Fransa Strasbourg'da Din Görevlisi olarak bulundu. Halen Sürmene İlçe Vaizi olarak görevine devam etmektedir.

"Rızâeddin b. Fahreddin'in Yeni Mecelle Mücadelesi" adlı yayınlanmış makalesi bulunmaktadır. Orta düzeyde Arapça, İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

MAHKEME-İ ŞER'İYYE VE MECELLE
PROJESİ ÖZELİNDE
RUSYA MÜSLÜMANLARININ
İSLAM HUKUKU FAALİYETLERİ
(1788-1918)

Dr. Kibar KARADENİZ

Emin Yayınları: 516

Mahkeme-i Şer'iyye ve Mecelle Projesi Özelinde
Rusya Müslümanlarının İslam Hukuku Faaliyetleri (1788-1918)

Dr. Kibar KARADENİZ

1. Baskı Bursa, Ekim - 2023

Kapak
Yunus Emre Özdamar

Baskı ve Cilt

E M İ N Y A Y I N L A R I

Fethiye Mah. Kırlangıç Sok. No: 2 Nilüfer/BURSA

Tel: (0224) 2422898, Fax: (0224) 2412569

www.eminyayinlari.com.tr

© Bütün yayın hakları anlaşmalı olarak Emin Yayınları'na aittir. Kitap, yayıncının ve yazarın izni olmaksızın hiçbir surette (baskı, fotokopi, elektronik, manyetik, mekanik ve sesli ortamlarda ya da başka bir şekilde) kısmen veya tamamen çoğaltılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Mahkeme-i Şer'iyye ve Mecelle Projesi Özelinde
Rusya Müslümanlarının İslam Hukuku Faaliyetleri (1788-1918)

Kibar KARADENİZ

1.Rusya Tarihi 2.Müslümanlar 3.İslam

ISBN: 978-625-6563-16-2

Sertifika No: 41427

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	5
KISALTMALAR	11
ÖN SÖZ	13
GİRİŞ	15

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA MÜSLÜMANLARININ TARİHSEL SÜRECİ, GENEL SORUNLARI VE MÜCADELELERİ

I. İDİL'DE İLK MÜSLÜMANLAR VE SONRASINDA YAŞANAN SİYASAL VE SOSYAL SÜRECE GENEL BAKIŞ.....	21
A. Rusya Müslümanlarının Etnik, Siyasi ve Dinî Yapıları	28
1. Tatarlar.....	31
2. Başkırtlar	34
3. Çuvaşlar.....	35
B. Rusya Müslümanlarının En Küçük İdari Yapılanması: Mahalle.....	37
II. RUSYA MÜSLÜMANLARININ BAŞLICA SORUNLARI.....	40
A. Din Adamları Sorunu.....	40
B. Okullar ve Eğitim Sorunu	44
C. Mahkeme ve Yargılama Sorunu	50
D. Hristiyanların Kestikleri Hayvanların Etlerinin Yenilmesi Sorunu.....	52
E. İlmî Yetersizlik ve Baskılar	54
III. İSLAM HUKUKU BAĞLAMINDA RUSYA MÜSLÜMANLARINI ETKİLEYEN BAZI ÖNEMLİ GELİŞMELER/ÇALIŞMALAR.....	55

6 Rusya Müslümanlarının İslam Hukuku Faaliyetleri

A. Mahkeme-i Şer'iyeye'nin Kurulması	55
B. Rusya Müslümanlarında Fikrî Değişim: Cedîdçilik Hareketi.....	60
1. Genel İtibariyle İslam Tarihinde Tecdîd Hareketleri.....	60
2. Rusya Müslümanları ve Cedîdçilik	65
3. Cedidçilik Akımının Fıkıh Açısından Öne Çıkarıldığı Konular	73
a. İctihad.....	74
a.a. İctihad Kapısı Açıktır.....	74
a.b. İctihadda Telifikten Faydalanmak.....	87
b. Cuma ve Bayram Hutbelerinin Türkçe (Tatarca) Okunması.....	92
c. Kadın Hakları	93
c.a. Teaddüd-i Zevcât	95
c.b. Hicâb (Peçe)	99
c.c. Kadınların Eğitimleri ve Camilere Gitme Hakları	101
c.d. Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı.....	103
d. Zekâtların Medrese Yapım ve Tamirinde Kullanılması	105
C. Kurultaylar.....	108
1. 1917 Şubat İhtilali Öncesi Kurultaylar.....	109
a. Ufa Kurultayı.....	109
b. Rusya Müslümanlarının I. Kurultayı.....	112
c. Rusya Müslümanlarının II. Kurultayı.....	112
d. Rusya Müslümanlarının III. Kurultayı.....	114
e. Rusya Müslümanlarının IV. Kurultayı.....	115
2. Şubat 1917 İhtilali Sonraki Kurultaylar	118
a. Umum Rusya Müslümanları I. Kurultayı.....	118
b. Din Adamları Kurultayı (Bütün Rusya Müslümanları Ulema Nedvesi)	121
c. Umum Rusya Müslümanları II. Kurultayı.....	122

İKİNCİ BÖLÜM
MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN YAPISI VE
FAALİYETLERİ

I. MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN ADLANDIRILMASI ...	125
II. MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN KURULUŞ AMACI....	127
III. MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN SORUMLULUK	
BÖLGELERİ	135
IV. MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN GELİŞİMİ	137
V. MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN GÖREVLİLERİ.....	144
A. Müftü	145
1. Mahkeme-i Şer'iy'e de Görev Alan Müftüler	148
a. Muhammedcan Hüseyinov (1756-1824)	148
b. Abdusselam b. Abdurrahim (1765-1840)	149
c. Abdülvâhid b. Süleyman (1786-1862)	150
d. Selim Giray Tevkilev (1805-1885).....	151
e. Muhammedyar Sultanov (?-1915)	153
f. Muhammed Safâ Bâyezidof (1877- ?)	155
g. Âlimcan Barudî (1857-1921).....	157
2. Mahkeme-i Şer'iyeye Müftülerinin Genel Olarak	
Değerlendirilmesi.....	158
B. Kâdı	160
C. Diğer Görevliler	168
1. Muhtesib	168
2. Ahund	171
3. İmam	171
4. Müezzîn	173
VI. MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN GÖREV VE	
FAALİYETLERİ	174
VII. MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN DENETİMİ.....	187
VIII. MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN	
DEĞERLENDİRİLMESİ.....	190

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAHKEME-İ ŞER'İYYE'NİN KANUNLAŞTIRMA ÇALIŞMASI: YENİ MECELLE (MECELLE-İ AHKÂM-I ŞER'İYYE) PROJESİ

I. KANUNLAŞTIRMA VE İSLAM HUKUKUNDA BAŞLICA KANUNLAŞTIRMA HAREKETLERİ	199
A. Genel Olarak Kanunlaştırma Çalışmaları	199
B. İslam Hukuk Tarihinde Başlıca Kanunlaştırma Faaliyetleri	202
C. Rusya Müslümanlarında Kanunlaştırma (Mecelle) Düşüncesi	206
II. MECELLE-İ AHKÂM-I ŞER'İYYE PROJESİ	212
A. Mecelle-i Ahkâm-ı Şer'iyye Projesini Doğuran Sebepler	212
B. Mecelle-i Ahkâm-ı Şer'iyye İçin Planlanan Te'lif Usûlü	219
C. Mecelle-i Ahkâm-ı Şer'iyye'nin Muhteva ve İstisnaları	224
1. Mecelle-i Ahkâm-ı Şer'iyye Projesinin Muhtevası	224
2. Mecelle-i Ahkâm-ı Şer'iyye'de İstisna Tutulacak Konular ve Gerekçeleri	226
a. İbadet Konuları	227
b. Itk (Köle Azadı)	229
b.a. Rusya'da Köleliğin Kaldırılması	229
b.b. Musa Carullah'ın Etkisi	230
c. Cihad	234
D. Mecellenin Te'lifi İçin Seçilen Heyet	238
1. Âlimcan Bârûdî	242
2. Rızâddin b. Fahreddin	243
3. Hasan Atâ Abeşî	246
4. Necîb Tünterî	248
5. Ziyâeddîn el-Kemâlî	249

6. Musa Carullah Bigi (Bigiyef)	250
7. Muhammed Murad Remzî (Murad Mekkî)	255
8. Sâlihcan Urmanov (Ormanef).....	258
9. Hücetülhakîm Mahmudov.....	259
10. Muhammed Sâbir Hasanef (el-Hasenî).....	259
E. Mecelle'nin Te'lifi İçin Zemin Teşkil Etmesi	
Muhtemel Çalışmalar.....	260
1. Mecelle'ye Medhal: Kavâid-i Fıkhiyye (MAŞ'nin Külli Kâideleri)	261
a. Kavâid-i Fıkhiyye'nin İçeriği	262
b. Kavâid-i Fıkhiyye'nin Değerlendirilmesi.....	279
2. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	285
3. Yüz Kavâid-i Fıkhiyye ve Yüz Kavâid-i Usuliyeye.....	288
4. Yararlanılabilecek Diğer Çalışmalardan	
Bazıları	289
a. Mahkeme-i Şer'iyeye Tarafından Çıkarılan Resmi Belgeler (Ukazlar, Fermanlar), Mahkeme İctihadları, Cevabî Yazılar.	290
b. Kongre/Kurultaylarda Gündeme Getirilen Kanun Teklifleri	291
c. Mahkeme-i Şer'iyeye'nin Resmi Yayın Organı: Ma'lumât.....	291
d. Rızâeddin b. Fahreddin'in Bazı Eserleri.....	293
d.a. Tanzîmât	293
d.b. Dinî ve İctimâî Meseleler	294
d.c. Menâsıb-ı Diniyye.....	295
e. Musa Carullah'ın Bazı Eserleri	296
e.a. Şeriat Esasları.....	296
e.b. İslahat Esasları.....	297
F. Mecele Projesinin Sonucu.....	298
G. Mecelle-i Ahkâm-ı Şer'iyeye Projesinin Değerlendirilmesi	301

SONUÇ	311
KAYNAKÇA	319
EKLER	343
EK.1: TANZİMÂT	343
EK.2: 24-27 NİSAN 1917 TARİHLERİ ARASINDA KAZAN'DA YAPILAN MÜSLÜMAN KADINLAR KONGRESİ'NİN KARARLARI	353

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

- ABDÜRREŞİD İBRAHİM, *Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar: Çoban Yıldızı*, haz. Seyfettin Erşahin, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Ankara, 2015.
- ABEŞÎ, Hasan Atâ b. Molla Muhammed, *Tarih-i Kavm-i Türki*, Şark Matbaası, Ufa, 1909.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Tezâkir*, yay. Cavid Baysun, I-IV, TTK Yayınları, Ankara, 1953.
- AKÇURA, Yusuf, *Hatıralarım*, Hece Yayınları, Ankara, 2012.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed - ÖZTÜRK, Said, *Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı*, İstanbul, 1999.
- ALİ HAYDAR EFENDİ (Hocaeminefendizâde), *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, koord. Mehmet Emin Özafşar, I-IV, DİB Yayınları, İstanbul, 2017.
- ALP, Alper, "Kazan Tatarları'nın Siyasî Konum ve Yönelişleri (1905-1916)", *Gazi Üniversitesi SBE*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.
- APAYDIN, H. Yunus, *İlmihal*, I-II, DİB Yayınları, Ankara, 2006.
- ARIK, Durmuş, *Hristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.
- AYDA, Adile, *Sadri Maksudi Arsal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- AYDIN, Mehmet Âkif, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 2018.
- , *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2019.
- BÂCÎ, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef, *Kitabu'l-İşârâti fî Ma'rifeti'l-Uşûl*, tahk. Muhammed Ali Firkus, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, yy., 1991.

BARTHOLD, Wilhelm, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. M. Fuat Köprülü, DİB Yayınları, Ankara, 1984.

BÂRÛDÎ, Âlimcan, *Kitabu'l-Muâmelât*, Çirkof Matbaası, Kazan, 1899.

-----, *Kitab-i Risâleti fi Cenâyiz*, Çirkof Matbaası, Kazan, 1902.

-----, *Şâkirdlik Âdâbı*, Millet Kütüphanesi, Orenburg, 1908.

-----, *el-Ukûdu's-Selâs* (Nikâh, Talak, Yemin), Millet Kütüphanesi, Kazan, 1911.

-----, *Tetinme*, Millet Kütüphanesi, Kazan, 1912.

-----, *Luğât-ı Selâs*, Dombrovski Matbaası, Kazan, 1319/1902.

BAYEZİDOF, Ataullah, *İslam ve Medeniyet*, çev. Gülnar Hanım, sad. İbrahim Ural, TDV Yayınları, Ankara, 2005.

BİLGE, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2016.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, ts.

BOZKURT, Giray Saynur, *1905-1907 Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2008.

BÛBÎ, Abdullah, *Taaddüd-i Zevcâtı Hıfzı's-Sıhhate Tatbik*, Orenburg, 1901.

-----, *Terakki-i Fünûn ve Maârif Dinsizliği Mûcib mi?*, İvan Nikolaviç Haritunof Matbaası, Kazan, 1902.

-----, *Tatarca Hutbe Uku Doğru mu?*, Örnek Matbaası, Kazan, 1908.

-----, *Zaman-ı İctihâd Munkariz mi Değil mi?*, Millet Kütüphanesi, Kazan, 1909.

- Бустанов, А. К. (A.K. Bustanov), *Книжная Культура Сибирских Мусульман* (Sibirya Müslümanlarının Kitap Kültürü), Издательский дом Марджани (Mardzhani Yayınevi), Москва (Moskova), 2013.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1988.
- CARULLAH, Musa, *Kavâid-i Fikhiyye*, yay. Ahmed el-İshakî, Örnek Matbaası, Kazan, 1910.
- , *Uzun Günlerde Rûze*, Ümid Matbaası, Kazan, 1911.
- , *Halk Nazarına Bir Nice Mesele* (Nâşir: Muhammed Âlim Efendi), Maksudof Ümid, Kazan 1912.
- , *Mülâhaza*, Maksudof Matbaası, Petragrad, 1914.
- , *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, M-A. Maksutova Matbaası, St. Petersburg, 1914.
- , *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, Tip. M.A. Moskova, St. Petersburg, 1914.
- , *Islahat Esasları*, Tipografiya M.A. Maksutova, Petersburg, 1915.
- , *Hatun*, Petersburg, 1916 (1933'de Berlin'de basılmıştır).
- , *Şeriat Esasları*, M. A. Maksutova Matbaası, Petersburg, 1917.
- , *Hatun*, Haz. Mehmet Görmez, Kitâbiyât, Ankara, 2001.
- , *Uzun Günlerde Oruç*, haz. Abdullah Kahraman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- , *İslam Şeriatının Esasları*, Haz. Hatice Kübra Görmez, Otto Yayınları, Ankara, 2013.
- , *Kavâid-i Fikhiyye*, çev. Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.

CİN, Halil - AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, I-II, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1996.

ÇAĞIL, Orhan Münir, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1963.

DAKLAD, *Rusya Müslümanlarının İkinci Umumi Mahkeme-i Şer'îye Tarafından Daklad*, Şark Matbaası, Ufa 1917, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Mikrofilm Arşiv No. B-140.

DEVLET, Nadir, *1917 Ekim İhtilâli ve Türk-Tatar Millet Meclisi*, Ötüken, İstanbul, 1998.

-----, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah, *İçtihât Risâlesi*, çev. Rahmi Yaran, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2002.

DİYANET HABER BÜLTENİ, S. 318 (Haziran 2017).

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2018.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Dâru's-Selâm, Riyâd, 1999.

EBÛ ZEHRA, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdülkadir Şener, Fecr Yayınevi, Ankara, 2000.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Sanat Arı Yayınevi, İstanbul, 2017.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensâr Neşriyat, İstanbul, 2005.

FETÂVÂYİ HİNDİYYE, terc. Mustafa Efe, I-XVI, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985.

FRANK, Allen j., *Muslim Religious Institutions in Imperial Russia*, Brill: Leiden-Boston-Köln, 2001.

GARİPOVA, Rozaliya, "The Transformation Of The Ulama and The Shari'a in The Volga-Ural Muslim

- Community Under Russian Imperial Rule", *Prenceton Üniversitesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2013.
- GAYRETLİ, Mehmet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2015.
- GÖZLER, Kemal, *Hukuka Giriş*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2013.
- HABLEMİTOĞLU, Necip, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
- el-HÂDİMÎ, Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman, *Mecâmi'u'l-Hakâik ve'l-Kavâid ve Cevâmiu'r-Rakâik ve'l-Fevâid mine'l-Usûl*, Matbaa-i Âmire, 1308/1890.
- HALLAF, Abdülvehhab, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabıyyi, Kahire, 1996.
- HARRÂCATÎ, NURALÎ, *Yüz Kavâid-i Fıkhıyye ve Yüz Kavâid-i Usulıyye*, Kerimiye Matbaası, Kazan, 1902.
- el-ISFÂHANÎ, Râgıb, *Müfredât Elfâzi'l-Kur'an*, çev. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul, 2007.
- İBN ÂBİDÎN, Seyyîd Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz, *Şerhu Ukudu Resmî'l-Müftî*, Mektebetü'l-Büşrâ, Karatşi/Pakistan, 2009.
- İBN HAMDÂN, Necmüddîn Ahmed b. Hamdân b. Şebîb el-Harrânî el-Hanbelî, *Sıfatu'l-Müftî ve'l-Müsteftî*, tahk. Mustafâ Muhammed Selâhaddîn, Dâru's-Sâmî'î li'n-Neşri ve't-Tevdî', Riyâd, 2015.
- İBNÜ'L- HÜMÂM, İmam Kemâleddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, I-X, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 2003.
- İBN KAYYİM, Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye, *I'lamu'l-Muvakkî'in an Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru İbnu'l-Cevziyye, Suudi Arabistan 1423h.

-----, *Ğıyâsü'l-Umem fi İltiyâsi'z-Zulem*, tahk. Mustafa Hilmi - Fuâd Abdülmün'im, Daru'd-Da'veh, İskenderiye, 1979.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, I-XV, Dâr Sader, Beyrût ty.

İBN NÜCEYM, Zeyneddin b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, I-IX, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1997.

-----, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1999.

İBN RÛSTEH, Ebû Alî b. Ömer, *Kitabu'l-Â'lâku'n-Nefise*, edt. M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum, Leiden 1892 (Ahmed b. Ebî Yakub b. Vâhid'in Kitabu'l-Buldan'ı ile birlikte).

İBN RÛŞD, el-İmâmu'l-Kâdî Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed El-Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, I-II, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 2006.

İBN SALÂH, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman Şehrezûrî, *Edebu'l-Müftî ve'l-Müstefî*, Mektebetü'l-Ulumi ve'l-Hükm, Mekke, 1986.

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI, *İlm-i Hilâf*, haz. Sırrı Fuat Ateş, I-II, Hüner Yayınevi, Konya, 2010.

KÂDİRÎ, Zâkir, *Hatun Kız Meselesi*, Ufa, 1915.

KAMALOV, İlyas, *Avrasya Fatihi Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007.

KANLIDERE, Ahmet, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

-----, *Reform Within Islam*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997.

el-KARADAVÎ, Yusuf, *İslam Hukuku (Evrensellik-Süreklilik)*, çev. Yusuf İçsıcık- Ahmet Yaman, İstanbul, 2016.

- el-KARÂFÎ, Şihabüddin Ebî Abbas Ahmet b. İdris b. Abdirrahman, *el-Furûk*, I-IV, Dâru'n-Nevâdir, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, 2010.
- KARAMAN, Hayreddin, *İslâm Hukukunda İctihad*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996.
- , *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- , *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- , *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- , *Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- KAŞIKÇI, Osman, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- KÂTİB ÇELEBÎ, Mustafa b. Abdillâh Hacî Halife, *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Maarif Matbaası, by., 1941.
- el-KERHÎ, Ebu'l-Hasan, *el-Usûl*, (Ebû Zeyd Ubeydullah Ömer b. İsa ed-Debbûsî'nin Te'sîsu'n-Nazar adlı kitabının son kısmına Ebû Hafs en-Nesefî'nin örnekleriyle ilave edilmiş halde), Dâr'u-bni Zeydûn, Beyrût, ts.
- Хабутдинов, А. Ю. (Khabutdinov, A. Yu.), *Институты Российского Мусульманского Сообщества В Волго-Уральском Регионе* (Volga-Ural Bölgesindeki Rus Müslüman Toplumunun Kurumları), Издательский дом Марджани (Mardzhani Yayınevi), 2013.
- KIZILKAYA, Necmettin, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- KOÇ, Dinçer, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2010.

KOÇAK, Muhammet, *Official Islam in Russia: An Analysis of Past and Present*, *İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Master Tezi), Ankara, 2015.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'e Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

el-LEYYİN, Salih b. Sâbit Abîd, *Mercânî*, Maârif Matbaası, Kazan 1333/1914.

MARAŞ, İbrahim, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.

MARDİN, Ebul'ula, *MedenîHukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, TDV Yayınları, Ankara, 2009.

MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYYE, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, Dersââdet, 1322.

MERCÂNÎ, Şehâbeddin b. Bahâiddîn el-Kazanî, *Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve'l-Bulgar I-II*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Kazan, 1897 (Tıpkı Basım Ankara 1997).

-----, *Hakku'l-Ma'rife ve Hüsnü'l-İdrâk*, Daru'l-Feth, Ürdün, 2016.

-----, *Nâzûretü'l-Hakk fî Farziyyeti'l-Işâi ve İn Lem Yeğibi'ş-Şafak*, Şah Ahmed b. Hüsameddin Matbaası, Kazan, h.1287.

MEVDÛDÎ, Ebu'l- A'lâ, *Hicab*, Hilal Yayınları, İstanbul, 2016.

MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.

MU'CEMU'L- LUGÂTİ'L-FUKAHÂ, edt. Muhammed Revvâs Kal'acî, Daru'n-Nefâis, Beyrût, 1996.

- MUSTAFA SABRÎ, *Musa Carullah'a Reddiye*, Bedir Yayınları, İstanbul, 1998.
- NÂHÎT, Hâşim, *Türkiye İçin Necât ve İ'tilâ Yolları*, haz. Necmi Uyanık-Ferudun Ata, Tablet Yayınları, Konya, 2006.
- NEDİM, Abdullah, *Üç Mesele*, Maarif Kütüphanesi, Kazan, 1909.
- OSMANLI BELGELERİNDE KAZAN, Proje yön. Yusuf Sarımay, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2005.
- REMZÎ, M. M. (Murad Remzî), *Min Telfiki'l-Ahbâr ve Telkîhi'l-Âsâr fi Veâi Kazân ve Bulgar ve Mülûki't-Tâtâr, el-Kerimiyye ve'l-Hüseyniyye* Matbaası, Orenburg, 1908.
- RİZÂEDDİN b. Fahreddin, *Tanzîmât*, Dombravski'nin Basımhanesi, Kazan, 1898.
- , *Kur'an ve Tabâ'at*, Kerimov Kardeşler Matbaası, Kazan, 1900.
- , *Cevâmiu'l-Kelim Şerhi*, Kazan Tataristan Kitab Neşriyât, Orenburg, 1916.
- , *Mütâlaa*, Fatih Kerimov Matbaası, Ufa, 1321/1903.
- , *Meşhur Hatunlar*, Orenburg, 1904.
- , *Rusya Müslümanlarının İhtiyaçları ve Onlar Hakkında İntikâd*, Kerimof Matbaası, Orenburg, 1906.
- , *Terbiyelî Hâtûn*, Paravay Matbaası, Orenburg, 1909.
- , *Dinî ve İctimaî Meseleler* (Çev. Ömer Hakan Özalp), Özgü Yayınları, İstanbul, 2007.
- , *Асар (Âsar)*, I-II, Рухият нәшрияты (Ruhiyat Yayinevi), Kazan, 2009.
- , *Menâsıb-ı Diniyye*, Paravay Matbaası, Orenburg, ts.

-----, *Mekteb ve Zekât Hazine ve Zimstvo Yardımı*, Kerimof-Hüseynof ve Şürekâsı, Orenburg, ts.

el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 2004.

SCHACHT, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ - Abdülkâdir Şener, AÜİFY, Ankara, 1986.

es-SERAHSÎ, Şemsü'l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mebsût*, I-XXX, Daru'l-Marife, Beyrût, ts.

eş-ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.

eş-ŞÂTİBÎ, Ebû İshak, *el-Muvâfakat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1425/2004.

-----, *el-Muvâfakat*, terc. Mehmet Erdoğan, I-IV, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ŞEŞEN, Ramazan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018.

ŞIHVERDİYEYEV, Kadir, "II. Katerina (1729-1796) Döneminde Rusya Müslümanları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2006

es-SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1983.

es-SÛBKÎ, Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1991.

TAYMAS, Abdullah Battal, *Kazanlı Türk Meşhurlarından I: Rızâeddin Fahreddinoğlu*, Birlik Basın ve Yayınevi, İstanbul, 1958.

-----, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1966.

TOGAN, Zeki Velidî, *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.

-----, *Hâtıralar*, TDV Yayınları, Ankara, 2015.

TOPSAKAL, İlyas, *İdil Bulgarları ve İslâmiyet*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019.

TUNA, Mustafa, *Imperial Russian's Muslims*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

TUTANAKLAR *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, , haz. İhsan Ilgar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

TÜRK HUKUK LÛGATI, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998.

TÜRKOĞLU, İsmail, *Rızâeddin Fahreddin*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002.

POLNOYE SOBRANIYE ZAKONOV

ZAMOİSKİ, Andrei, *Islamic Movements in The Russian Empire During and After The First World War*, Cendari.

(<http://www.cendari.eu/sites/default/files/ARGIslamicMovements2.pdf>)

II. MAKALE VE MADDELER

ABDÜRREŞİD İBRAHİM, "İstolipin Mezarda", *Sırat-ı Müstekîm*, C. 7, S. 159, (28 Ramazan 1329/1911), ss. 45-46.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, İstanbul, 1994, c. 10, ss. 365-371.

AKHMETOVA, Elmira, "Devlet Politikaları ve Rusya Müslümanları" *Perspektif Dergisi*, S. 227 (Ocak 2014), ss. 48-51.

AKYOL, Taha, "Cedîdcilik", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, ss. 211-213.

ALKAYA, Ercan, "Mişer Tatarları", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 20/58-63. (21 Cilt)

ALP, Alper, "Rus Çarlığında Müftülüklerin Kuruluşu ve Gelişimi", *Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, ss.117-126.

APAYDIN, H. Yunus, "İctihad", *DİA*, İstanbul, 2000, c. 21, ss. 432 – 445.

ARIK, Durmuş, "Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hristiyan Tatarların Dini İnanışları", *AÜİFD*, 2006/1, ss.67-86.

ASKEROĞLU, Ayna, "Çarlık Rusya'sında Meşruti İdarenin Yapısı", *Tarih Okulu*, S. 9, (Ocak-Nisan 2011), ss. 60-72.

ATAR, Fahrettin, "İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı", *MÜİFD*, İstanbul, 1985, S.3 ss. 19-48.

AYDIN, Mehmet Âkif, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, Ankara, 2003, c. 28, ss. 231-235.

-----, "İslam Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 1, 2006 Bahar, ss. 11-21.

-----, "Kitabu'l-Vedia ve Ahmet Cevdet Paşa", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara, 2009, ss. 329-334

BALTANOVA, Goulnara, "Rızâeddin Fahreddin", *DİA*, İstanbul, 2008, c. 35, ss. 70-71.

BARDAKOĞLU, Ali, "Fıkıh", *DİA*, İstanbul, 1996, c. 13, ss. 22-27.

BARUDÎ, Âlimcan, "Hatunlarda Hicâb (Perde)", *ed-Dîn ve'l-Edeb*, S. 9 (15 Şa'ban 1324/1906), ss. 311-314.

CARULLAH (Bigiyef), Musa, "Musa Carullah Efendi'nin Bolşeviklerce Tevkif-î Mucebi Olan Kitabından",

- Sebilü'r-Reşâd*, C. 23, S. 582 (3 Kânuni Sâni 1340), ss. 151-155.
- , "Muharebe Hallerine Dair-I", *Sebilü'r-Reşâd*, C. 23, S.592 (13 Mart 1340), ss. 314-316.
- , "Muharebe Hallerine Dair-II", *Sebilü'r-Reşâd*, C. 23, S. 593 (20 Mart 1340), ss. 330-333.
- , "Musa Carullah Efendi'nin Bolşeviklerce Tevkif-i Mucebi Olan Kitabından", *Sebilü'r-Reşâd*, C. 23, S. 585 (24 Kânuni Sani 1340), ss. 208-209.
- , "Musa Carullah Efendi'nin Bolşeviklerce Tevkif-i Mucebi Olan Kitabından", *Sebilü'r-Reşâd*, C. 23, S. 588 (14 Şubat 1340), ss. 252-254.
- , "Musa Carullah Efendi'nin Bolşeviklerce Tevkif-i Mucebi Olan Kitabından", *Sebilü'r-Reşâd*, C. 23, S. 589 (21 Şubat 1340), ss. 268-269.
- , "Şeriat-ı İslamiyye Hürmetine Bir Rica- Açık Mektup-
" *Teârûf-i Müslimîn*, 14 Teşrin-i Evvel 1326 (24 Şevvâl 1328), C. 1, S. 19, ss. 301-302.
- , "Teessüf Etmiştim Artık Anladım", *İslam Dünyası*, 13 Şa'ban 1331, Sene: 1, S. 10, ss. 149-155.
- , "el-Muvâfakât Neşrine Ait Bir-İki Söz", *el-Muvâfakât*, terc. Mehmed Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, C. 1, XVII-XXIV.
- CELÂL NÛRÎ, "Havâic-i Kanuniyyemiz: Mecelle Meselesi", *İctihâd*, S. 64 (2 Mayıs 1329), ss. 1384-1387.
- ÇALIK, Bünyamin, "Zekât ve Temlik Esası", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, ss. 60-81.
- DALLAL, Ahmad, "İslamî İhya Düşüncesinin Kaynakları ve Hedefleri: 1750-1850", *Batı Gözüyle Tecdid*, edt. Nail Okuyucu, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 89-124.
- DEMİR, Bekir, "Başkurdistan: Tarihi, Nüfusu, Etnopolitik Durumu ve Milli Gelişmeler", *Türkler*, edt. Hasan

Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 20/73-80.

DEVLET, Nadir, “Âlimcan Barudî”, *DİA*, İstanbul, 1989, c.2, s. 463-464.

-----, “İsmail Gaspıralı Dönemi ve Ruslarla Uzlaşma”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 2 1996, ss. 403-408.

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “İslam Hukukunda Müctehidin Naslar Karşısındaki Durumu ile Modern Hukuklarda Hâkimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese”, *MÜİFD*, 1986, S. 4, ss. 23-55.

ERGÜN, Mustafa, “Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar”, *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, C.2, S. 1 (2009), ss. 31-56.

ERŞAHİN, Seyfettin, “Rusya Türklerinin Mecelle Hazırlama Girişimleri”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyumu*, TDV Yay., Ankara, 2009, ss. 361-369.

Гарипов, Н. К. (N. K. Garipov), “Ислам и Российская власть: функционирование религиозных институтов мусульман (İslam ve Rus Hükümeti: Müslüman Dini Kurumların İşleyişi)”, Оренбургское магометанское духовное собрание и духовное развитие татарского народа в последней четверти XVIII – начале XX вв. (XVIII. yu Son Çeyreğinden-XX. yu. Başlarında Orenburgskoye Magometanskoye Dukhovnoye Sobraniye ve Tatar Halklarının Manevi Gelişimi), Институт истории им, (Tarih Enstitüsü), Казань (Kazan) 2011, ss. 28-42.

GENCER, Bedri, “Ekmelüddin Bâbertî, İslam Düşüncesi Olarak Fıkhın Yeniden Yapılandırılması”, *Ekmelüddîn Bâbertî’yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Babertî Sempozyumu*, Bayburt Üniversitesi Yayınları, Bayburt, 2014, ss. 23-60.

- GÖRGÜN, Tahsin, "Tecdid", *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 234-239.
- GÖRMEZ, Mehmet, "İslam'da Tecdîd Geleneği ve Musa Carullah Bigiyef", *Ölümünün 50. Yılında Musa Carullah Bigiyef, I. Uluslararası Musa Carullah Bigiyef Sempozyumu*, TDV Yay., Ankara, 2002, ss. 123-128.
- GÜNER, İbrahim, "Tataristan", *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 163-164.
- el-ĞİFÂRÎ, Meyân Abdülevvel b. Muhammed Hafız, "İslam Ümmetini Zehirleyen Fikirler", *Şûrâ*, Y. 6, S. 14, (15 İyül 1913), ss. 420-423.
- HAKÎMOF, Molla Nimetullah, "Vezâif-i İmâmet", *Şûrâ*, Yıl: 2, S. 10 (15 Mayıs 1909), ss. 295-296.
- İSMÂİL, "Muallim Meselesi", *Şûrâ*, Y. 5, S. 18, (15 Eylül 1912), ss. 567-568.
- İŞPİRLİ, Mehmet, "Kazasker", *DİA*, Ankara, 2002, c. 25, ss. 140-141.
- KALLEK, Cengiz, "Hisbe", *DİA*, İst., 1998, s. 18, ss. 133-143.
- KANLIDERE, Ahmet, "Islah", *DİA*, İstanbul, 1999, c. 19, ss. 163-167.
- , "Mercânî", *DİA*, Ankara, 2004, c. 29, ss. 169-172.
- , "Dinî Ceditçilikten Seküler Reformculuğa: Islahçı ve Ceditçilerin Zihnî Serüvenleri", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, (9-13 Eylül 2002, Ankara), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, c. 2, ss. 1339-1341.
- KARATAY, Osman, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 3, (Güz 2004), ss. 1-70.
- KAYA, Eyyüp Said, "Batı Gözüyle Modernleşme Arifesinde Tecdid", *Batı Gözüyle Tecdid*, edt. Nail Okuyucu, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 13-35.
- , "Telfik", *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, ss. 401-402.

KAZANLI Halim Sabit, "Mecelle Cem'iyeti Hakkında Bir Muhtıra-i Acizâne", *Sırat-ı Müstakîm*, C. 2, S. 33 (17 R.Evvel 1327), ss. 102-106.

-----, "Mecelle Cem'iyeti Hakkında Bir Muhtıra-i Acizâne", *Sırat-ı Müstakîm*, C. 2, S. 35 (16 R.Ahir 1327), ss. 131-133.

KHAYRUTDINOV, Ramil, "The Tatar Ratusha of Kazan: National Self-Administration in Autocratic Russia, 1781-1855", *Islam in Politics in Russia and Central Asia (Early Eighteenth to Late Twentieth Centuries)*, Edited by Stephane A. Dudoignon and Komatsu Hisao, Rautledge, London and New York, 2009, ss. 27-42.

KOCA, Ferhat, "Giriş: Musa Carullah Carullah Hakkında Bir Nice Söz", (Musa Carullah, *Kavâid-i Fıkhiyye İslam Hukukunun Genel İlkeleri*, haz. Ferhat Koca, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018), ss. 19-116.

KOÇ, Dinçer, "1917 Şubatı Rus İnkılabı'ndan Sonraki II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi", *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 2006, S. 8, ss. 1-8

KOŞUM, Adnan, "Osmanlı Örfi Hukukunun İslam Hukukundaki Temelleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 17 (2004 Bahar), ss. 145-160.

KURAT, Akdes Nimet, "Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi", *AÜDTCF Dergisi*, C. XXIII, S. 3-4 (Temmuz-Aralık 1965), ss. 91-126.

KÜÇÜK HAMDİ (Elmalılı Hamdi Yazır), "Makâle-i Mühimme", *Beyânü'l-Hak*, C. 1, S. 18, ss. 399-404.

MAHMUTOĞLU, Yakup, "İslâm Hukukunun Kazuistik Yapısı Üzerine", *SDÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, Y. 2012, ss. 131-151.

MAKSÛDÎ, Sadrî, "Rusya Meclis-i Mebusanında Kazan Mebusu Sadri Efendi Maksûdî'nin Mühim Bir

- Nutku", *Sırât-ı Müstakîm*, C. 5, S. 121 (29 Aralık 1910), ss. 287-288.
- MARAŞ, İbrahim, "İdil Ural Bölgesi Müslümanları ve Ceditçilik Düşüncesi", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*, Isparta, 2007, ss.569-580
- , "Kazan Bölgesinde Yeni Mecelle Çalışmaları", *Uluslararası Mecelle Sempozyumu Türkçe Tebliğleri Elektronik Kitabı*, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2017, ss. 280-293.
- MEKKİ, M. Murad, "Musa'ga Mekke Polemiyeti", *Din ve Maişet*, S. 30, 31, 33, 34, 36 ve 46.
- MERAD, Ali, "Islah", *DİA*, İstanbul, 1999, c. 19, ss. 143-156.
- MUZAFFEROV, Muhammed Kemal, "Bizde Şakirtler Sabırlılar Künçlekleri Yok", *Şûrâ*, Yıl: 5, S. 18 (15 Eylül 1912), ss. 568-569.
- NOACK, Christian, "Les Musulmans de la Région Volga-Oural au XIX. Siècle: L'arrière-Plan Social, Économique et Culturel du Mouvement D'émancipation", *L'Islam de Russie*, Direction: Stéphane A. Dudoignon, Maisonneuve et Larose, Paris, 1997, ss. 89-114.
- OĞUZ, Arzu, "Hukuk Eğitimindeki Son Gelişmeler ve Karşılaştırmalı Hukukun Hukuk Eğitimindeki Rolü", *AÜHFD*, C. 52, S. 4, Y. 2003, ss. 1-40.
- ONAR, Sıddık Sami, "Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısımının Codification'u Mecelle", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 20, S. 1-4, ss. 57-85.
- ÖZBAY, Fatih, "Geçmişten Günümüze Başkurdistan Cumhuriyeti", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 54 (2013), ss. 2031-2045.

ÖZEL, Ahmet, "Cihad", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, s. 527.

-----, "Remzî, Muhammed Murad ", *DİA*, İstanbul, 2007, C. 34, ss. 566-568.

ÖZEN, Şükrü, "Kâdilkudât", *DİA*, İst., 2001, c. 24, ss. 77-82.

ÖZFATURA, M. Necati, "İlk Türk İslam Devleti Kim?", *Türkiye Gazetesi*, 20 Haziran 2009.

SA'FES (Yusuf Akçura), "Rusya'da Sakin Müslümanların Mahalle ve Müftülük Teşkilatı, Bu Teşkilatın Islahına Dair Arzu ve Tespitler, Yeni Orenburg Müftüsü", *Türk Yurdu*, C.9, S. 92, 10 Eylül 1331, ss. 11-15.

----- "Rusya'da sakin Müslümanların Mahalle ve Müftülük Teşkilatı; Bu Teşkilatın Islahına Dair Arzu ve Teşebbüsler; Yeni Orenburg Müftüsü", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 9, S. 93 (24 Eylül 1331), ss. 22-27.

SARAY, Mehmet, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, İstanbul, 1989, c. 2, ss. 538-540.

-----, "Başkirt", *DİA*, İstanbul, 1992, c. 5, ss. 130-131.

SARIAY, Arcimet, "Tanzimat Sonrası Kanunlaştırma Çalışmalarının Kaynakları ve Metodolojisi", *Bayterek Uluslararası Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 2019/1, ss. 9-35.

SENHÛRÎ, Muhammed Ahmed Ferec, "Mezheplerin Hükümleri Arasında Telfik", *İctihad, Taklîd ve Telfik Üzerine Dört Risâle*, haz. Hayreddin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 185-229.

ŞAH KEMAL SÂLÎ, "İslam Nazarında Hatın Kız I-II", *Şûra*, Yıl:1916, S. 5, ss. 118-119.

TÂHİRÎ, Hâdi, "Rûze Hakkında Bir İki Söz", *Şûrâ*, Yıl: 6, S. 14 (15 Temmuz 1913), ss. 433.

TEMİR, Ahmet, "Doğumunun 130. ve Ölümünün 50. Yılı Dolayısıyla Kazanlı Tarihçi Murad Remzi", *Belleten Dergisi (TTK)*, C. 50, S. 197, (Ağu. 1986), ss. 495-505.

- TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *DİA*, İstanbul, 1997, c. 15, ss. 309-312.
- TROYSKİLİ Ahmed Taceddin, "Orenburg Mahkeme-i Şer'iyeye-i İlmiyyesi ve Hey'et-i Teftişsiye", *Tearüf-i Müslimin*, C. 2, S. 27 (27 Zilhicce 1328/16 K.Evvel 1326), ss. 43-47.
- , "Rusya Müslümanları ve Üç Mesele", *Sırat-ı Müstakîm*, 26 Mart 1325, S. 33, C. 2, ss. 106-108.
- TÜRÇAN, Talip, "İslam Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazâî ve Diyânî Hüküm Ayırımı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.19, S. 1 (2006), ss. 159-167.
- , "İslam Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihad", *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, Kuramer Yay., Çalıştay Serisi: 4, ss. 281-308.
- TÜRKOĞLU, İsmail, "Kazan Hanlığı", *DİA*, Ankara, 2002, c. 25, ss. 136-138.
- , "Rusya", *DİA*, İstanbul, 2008, c. 35, ss. 266-270.
- , "Tataristan", *DİA*, İstanbul, 2011, s. 40, ss. 165-166.
- TÜRKOĞLU, İsmail - MARAŞ, İbrahim, "Kemâlî, Ziyâeddin", *DİA*, Ankara, 2002, c. 25, ss. 233-234.
- , "Kursavî", *DİA*, Ankara, 2002, c. 26, s. 447.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Hicab", *DİA*, İstanbul, 1998, c.17, ss. 430-431.
- USMANOVA, Dilara, "L'Assemblée Spirituelle Musulmane au Début du XXème Siècle: Les Projets de Réforme Face au Pouvoir Russe", *L'Islam de Russie*, drct. Stéphane A. Dudoignon, Maisonneuve et Larose, Paris, 1997, ss. 175-191.
- ÜNAL, Fatih, "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2008, S. 38, ss. 227-252.

- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat I*, Komisyon, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 139-209.
- VOLL, John Obert, “İslam Tarihinde Tecdid ve Islah”, *Güçlenen İslam’ın Yankıları*, ed. John I. Esposito, çev. Erol Çatalbaş, İstanbul, 1989, ss. 45-62.
- , “Tecdid ve Islahın Temelleri:18. ve 19. Yüzyıllarda İslamî Hareketler”, *Batı Gözüyle Tecdid*, ed. Nail Okuyucu, İstanbul, 2014, ss. 39-50.
- VURAL, Muammer, “Yasama Kavramı ve Yetkisi Açısından Pozitif Hukuk ile İslâm Hukuku Arasında Bir Mukayese”, *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 36 (2011), ss. 177-200.
- YAZICI, “İdil (Volga) Bulgar Hanlığı’nda İslamiyet”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.4, ss. 394-408.
- , Nesimi, “İlk Türk-İslâm Devleti İdil (Volga) Bulgar Hanlığı’nda İslamiyet ve Bağımsızlık Meseleleri”, *Volga-Ural Bölgesinde İslam Medeniyeti 5. Uluslararası Sempozyumu*, Research Centre for Islamic History, Art And Culture, İstanbul, 2015, ss. 149-172.
- YILDIZ, Talha, “Kanunlaştırma Hareketlerini Tetikleyen Sebepler Açısından Mecelle ile Code Civil’in Mukayesesi”, *Uluslararası Mecelle Sempozyumu Türkçe Tebliğleri Elektronik Kitabı*, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara, 2017, ss. 651-664.
- YÜCE, Nuri, “Çuvaşlar”, *DİA*, İst., 1993, c. 8, ss. 388-392.
- YÜKSEL, Ahmet Turan, “İlk Müslüman Türk Devletinin Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD)*, 2001, S. 11, ss. 67-99.

DERGİLER

DARU'L-FÜNÛN HUKUK FAKÜLTESİ MECMÛASI
(DFHFM)

Yıl: 2, S. 14 (Şevvâl 1342/Mayıs 1340)

en-DÎN ve'l-EDEB

Yıl: 1, S. 9, (15 Şa'ban 1324/ 21 Eylül 1906)

Yıl: 2, S. 1, (1 Muharrem 1325/ 1 Şubat 1907)

Yıl: 2, S. 2, (15 Muharrem 1325/ 15 Şubat 1907)

Yıl: 2, S. 3, (1 Safer 1325/ 2 Mart 1907)

Yıl: 2, S. 4, (15 Safer 1325/ 16 Mart 1907)

Yıl: 2, S. 5, (1 Rebûlevvel 1325/ 1 Nisan 1907)

Yıl: 2, S. 6, (15 Rebûlevvel 1325/ 15 Nisan 1907)

Yıl: 2, S. 7, (1 Rebûlâhir 1325/ 1 Mayıs 1907)

Yıl: 2, S. 8, (25 Rebûlâhir 1325/ 25 Mayıs 1907)

Yıl: 2, S. 9, (1 Cemaziyelevvel 1325/ 3 Haziran 1907)

Yıl:2, S. 10, (1 Zilkâde 1325/ 23 Kasım 1907)

Yıl:2, S. 11, (15 Zilkâde 1325/ 8 Aralık 1907)

Yıl:2, S. 12, (1 Zilhicce 1325/ 22 Aralık 1907)

Yıl:2, S. 13 ve 14, (20 Zilhicce 1325/ 11 Ocak 1908*)

*Matbu olarak tarih 13 Dekabr (Aralık) 1907 yazılmış, el yazısı ile 11 Yanvar (Ocak) olarak düzeltilmiş.

İSLAM DÜNYASI

Yıl:1, S. 20 (8 Safer 1332)

MA'LUMÂT,

S. 1, (1 Muharrem 1326/1908)

S. 2, (15 Muharrem 1326/1908)

S. 3, (29 Muharrem 1326/1908)

S. 4, (13 Safer 1326/1908)

S. 5, (27 Safer 1326/1908)

- S. 6, (9 Rebîulevvel 1326/1908)
S. 7, (26 Rebîulevvel 1326/1908)
S. 8, (13 Rebîulâhir 1326/1908)
S. 9, (27 Rebîulâhir 1326/1908)
S. 10, (15 Cemaziyelevvel 1326/1908)
S. 15, (1 Şa'ban 1326/1908)

SEBİLÜ'R-REŞÂD (SİRÂT-I MUSTAKÎM)

- S. 8, (2 Teşrînievvel 1324/ 19 Ramazan 1326)
S. 9, (9 Teşrînievvel 1324/ 26 Ramazan 1326)
S. 26, (5 Şubat 1324/ 27 Muharrem 1327)
S. 27 (12 Şubat 1324/ 4 Safer 1327)
S. 34, (20 Nisan 1325/ 13 Rebîulâhir 1327)
S. 35, (23 Nisan 1325/ 16 Rebîulâhir 1327)
S. 41, (4 Haziran 1325/ 28 Cemaziyelevvel 1327)
S. 42, (11 Haziran 1325/ 6 Cemaziyelâhir 1327)
S. 45, (2 Temmuz 1325/ 27 Cemaziyelâhir 1327)
S. 60, (15 Teşrînievvel 1325/ 13 Şevval 1327)
S. 61, (22 Teşrînievvel 1325/ 20 Şevval 1327)
S. 105, (26 Ağustos 1326/ 4 Ramazan 1328)
S.122, (23 K. Evvel 1326/4 Muharrem1329)
S.123, (30 Kanunievvel 1326/ 11 Muharrem 1329)
S. 124, (6 Kanûnisâni 1326/ 18 Muharrem 1329)
S. 185, (8 Mart 1328/ 2 Rebîulâhir 1330)
S. 191, (19 Nisan 1328/ 15 Cemâziyelevvel 1330)
S. 192, (26 Nisan 1328/ 22 Cemâziyelevvel 1330)
S. 204, (19 Temmuz 1328/ 18 Şa'ban 1330)
S. 205, (26 Temmuz 1328/ 22 Şa'ban 1330)
S. 224, (13 Kanûnievvel 1328/ 16 Muharrem 1331)
S. 225, (20 Kanûnievvel 1328/ 23 Muharrem 1331)

- S. 233, (14 Şubat 1328/ 21 Rebûulevvel 1331)
S. 234, (21 Şubat 1328/ 28 Rebûulevvel 1331)
S. 582, (3 Kanûnisânî 1340/ 26 Cemâziyelevvel 1342)
S. 585, (24 Kanûnisânî 1340/ 17 Cemâziyelâhir 1342)
S. 588, (14 Şubat 1340/ 8 Receb 1342)
S. 589, (21 Şubat 1340/ 15 Receb 1342)
S. 591, (3 Mart 1340/ 29 Receb 1342)
S. 592, (13 Mart 1340/ 7 Şa'ban 1342)
S. 593, (20 Mart 1340/ 14 Şa'ban 1342)
S. 594, (27 Mart 1340/ 21 Şa'ban 1342)

ŞÛRÂ

- Yıl: 2, S. 15, (8 Cemâziyelevvel 1327/ 15 Mayıs 1909)
Yıl: 4, S. 23, (23 Zilhicce 1329/ 1 Aralık 1911)
Yıl: 5, S. 5, (28 Cemâziyelevvel 1330/ 1 Mayıs 1912)
Yıl: 5, S. 18, (16 Şevval 1330/ 15 Eylül 1912)
Yıl: 6, S. 14, (23 Şa'ban 1331/ 15 Temmuz 1913)
Yıl: 6, S. 15, (11 Ramazan 1331/ 1 Ağustos 1913)
Yıl: 6, S. 16, (25 Ramazan 1331/ 15 Ağustos 1913)
Yıl: 7, S. 10, (14 Receb 1333/ 15 Mayıs 1915)

TEÂRÛF-İ MÜSLİMİN

- C. 1, S. 5, (2 Cemâziyelâhir 1328/ 27 Mayıs 1326)
C. 2, S. 27, (27 Zilhicce 1328/ 16 K.Evvel 1326)
C. 2, S. 28, (4 Muharrem 1329/ 23 K.Evvel 1326)

TÛRK YURDU DERGİSİ

- Yıl: 5, C. 9, S. 92, (10 Eylül 1331)
Yıl: 5, C. 9, S. 93, (24 Eylül 1331)

EKLER

EK.1: TANZÎMÂT

Rızâeddin b. Fahreddin'in kâdılığ1 sırasında Mahkeme-i Şer'iyye'nin çıkardığı ferman ve dinî emirleri topladığı 'tanzîmât' adlı kitabında din görevlilerinin işini kolaylaştırmak için aile hukukuna dair derlediğı bölüm⁷⁹⁸

NIKÂH

1. Nikâh akıl ve baliğ olan kimselerden, icab ve kabulden ibaret olan bir akiddir. Nikâha sebebli zevceden mahsus fayda görmek şer'an sahih olur.

2. İcab: Tarafların birinci mertebede ait olmuş sözüdür. "Hatunluğa aldım" veya "Hatunluğa verdim" demektir.

3. Kabul: Tarafların ikinci mertebede (icabdan sonra) ait olmuş sözleridir ki, onunla akid tamam olur. Bu takdirde şahidler huzurunda erkek ile hatun zevciyyet ile ikrar ederlerse, fakat bu ikrar sebebiğine nikâh mün'akid olmaz.

4. İcâb, kabul için şimdiki vakitte mazi kelimeler isti'mal edilir. Bazı vakitte icâb emir sigasıyla da olur.

⁷⁹⁸ Rızâeddin b. Fahreddin derlediğı bölümün sonunda şu ifadelere yer vermektedir: "Örf ve maişetimize nisbeten vukûası çok olan meseleleri intihâb edib, bu evrende (burada) beyan edildi. Yazdıklarımız ise yalnız muteber kitaplara müracaat eylemek delil ve sahih olur. Mübtela olanlar kendileri makbul nüshalara bakıp, yazdıklarımızın esası ve senedlerini tâbârlar (doğrularlar). Bununla beraber bu hususda olan mesâil-i şer'iyeyi ve kavâidi ve zevâbitleri cem ve intihâb edib, halkımıza yenli anarlık rüşde bir kitab tertib eylemek uluğ fâide olur idi. Bunun için bizim iş bu yazdığımız maddeler hem asl me'haz olabilir." Bkz. Rızâeddin b. Fahreddin, *Tanzîmât*, s. 39.

Gelecek zamana delalet eden kelimelerle nikâh mün'akid olmaz.

5. İcab ve kabul bir meclisde olup, tarafların herbirisi diğzerinin sözünü işitmeleri ve nisab-ı şehadet olan kimesnelerin (kimse) hazır ve birlikte oldukları halde akdi işitmeleri, böylece kabul kelimesi icâb kelimesi mazmûnuna muvafık olup zevcânın bu nikâha razı olmaları nikâhın şartlarındandır. (Nisab-ı Şehâdet, MAA'da nakledilmiş 1685. maddede⁷⁹⁹ beyan edilmiştir.)

6. Meclle-i Ahkâm-ı Adliye'den menkul olan 1686 ve 1700-1705. maddelerinde⁸⁰⁰ mezkûr olan şehadet şartlarını,

⁷⁹⁹ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md.1685: "Hukuk-i ibâdda şehâdetin nisâbı iki er yahut bir er ile iki hâtundur. Fakat erkeklerin ıttılâ'ı mümkün olmayan yerlerde yalnız hâtunların mal hakkında şehâdetleri kabul olunur." Ayrıca, nisab-ı şehâdet hâdiselere göre değışir: Hukuk-i İlahiyeden olan hadd-i zinâ hususunda nisab-ı şehâdet dört erkektir. Sâir hûdûd ve kısas hakkında ise iki erkektir. Bunlarda kadınların şehadetleri kabul edilmez. Hukuk-ı ibâda ait hususlarda şehadetin nisabı, iki erkek veya bir erkek ile iki kadındır. Bunlarda yalnız kadınların şehadetleri makbul değıldir. Ancak erkeklerin ıttılâı mümkün olmayan yerlerde male ait olmak üzere yalnız kadınların şehadetleri kabul olunabilir. Bkz. Bilmen, *Kamus*, c. 8, s. 123.

⁸⁰⁰ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md.1686: "Mütevâtirin hilafına ikâme olunan beyyine kabul olunmaz."; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 1700: "Şehâdetteki nefy-i mağrem ve cerr-i mağnem yani def'-i mazarrat celb-i menfa'at dâiyesi olmamak şarttır. "

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, md. 1701: "Dostun dosta şehâdeti makbuldür. Fakat ebeveynlerindeki dostluk yekdiğzerinin malına tasarruf etme mertebesine varırsa ol hal yekdiğzerinin lehine şehâdetleri makbul olmaz."; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 1702: "Şâhid ile meşhudun aleyh beyninde adâvet-i dünyeviye olmamak şarttır. Âdâvet-i dünyeviyye örf ile bilinir."; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 1703: "Bir kimse hem müdde'î ve hem şâhid olamaz. Binâenaleyh vasfının yetime ve vekilin müvekkiline şehâdetleri sahîh olmaz."; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 1704: "Bir kimsenin kendi fiiline şehâdeti mu'teber değıldir.";